

Kapitalizmin Geleceği
Yeni Endişelerle Yüzleşme

PAUL COLLIER

Çeviren
Abdullah Cemal Balcı

KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

PAUL COLLIER

Çeviren: Abdullah Cemal Balcı

THE FUTURE OF CAPITALISM

Copyright © 2018, Paul Collier

All rights reserved.

Genel Yayın Numarası: 431

ISBN: 978-625-95006-1-4

1. Basım, Eylül 2024

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2024
Efl@2024

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Editör: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Baskı ve Cilt:

Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti. İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71

Matbaa Sertifika No: 47479

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 46

<http://www.kitapsaati.com.tr> • [instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi) • [twitter.com/efilyayinevi](https://www.twitter.com/efilyayinevi)

Sue için
Iraksayan yaşamlar, yakınsayan endişeler.

İçindekiler

KISIM I

KRİZ

1 Yeni Endişeler	3
------------------	---

KISIM II

ETİĞİN YENİDEN İNŞASI

2 Ahlakın Temelleri: Bencil Genden Etik Gruba	37
3 Etik Devlet	71
4 Etik Firma	105
5 Etik Aile	147
6 Etik Dünya	169

KISIM III

KAPSAYICI TOPLUMUN YENİDEN İNŞASI

7 Coğrafi Ayrışma: Büyük Kentin Yükselişi, Tükenmiş Taşra Şehirleri	189
8 Sınıfsal Ayrışma: Her Şeyi Alanlar ve Parçalananlar	233

9 Küresel Bölünme: Kazananlar ve Geride Kalanlar	291
--	-----

KISIM IV

KAPSAYICI POLİTİKALARIN YENİDEN İNŞASI

10 Aşırılıkları Frenlemek	305
<i>Teşekkür</i>	327
<i>Kaynakça</i>	331
<i>Notlar</i>	343
<i>Dizin</i>	353

KISIM I

Kriz

1

Yeni Endişeler

HIRS VE PRAGMATİZM

Derin çatlaklar, toplumlarımızın dokusunu paramparça ediyor; beraberinde siyasetçilerimiz için yeni hırslar, insanlarımız için ise yeni endişeler ve korkular getiriyor. Bu endişelerin toplumsal temelinde coğrafya, eğitim ve ahlaki yapı yatıyor. Civar bölgeler büyük kentlere karşı ayaklanıyor, Kuzey İngiltere Londra'ya karşı, ülkelerin merkezleri kıyılarına karşı... İyi eğitimlilere karşı ayaklananlar az eğitimliler; “açgözlülere” ve “rant avcılarına” karşı ayaklananlar ise yaşam mücadelesi veren işçiler. Az eğitimli, uğraşıp didinen taşralı, toplumun devrimci gücü olarak işçi sınıfının yerini almış durumda: Külotsuzlar (*sans culottes*)ⁱ yerini eziklere (*sans cool*) bıraktı. O hâlde bu insanlar niçin öfkeli?

Mekân, bu yeni yakınmaların bir boyutu haline geldi; coğrafi-ekonomik eşitsizlikler uçurumu, daraldığı uzun bir dönemin ardından, son zamanlarda hızlı bir biçimde derinleşiyor. Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da büyük kent alanları, ülkenin geri kalanının önüne geçiyor ve sadece taşradan çok daha fazla zenginleşmekle kalmıyor, sosyal açıdan

---

i. Fr. Külotsuzlar; Fransız Devrimi'nin itici gücü olan alt sınıflar, Ç.N.

da kopuyor. Artık çoğu zaman, genellikle başkentleri oldukları ülkeyi temsil etmiyorlar.

Ama büyük kent dinamiği içinde bile, bu olağanüstü ekonomik kazanımlar ciddi bir biçimde çarpık. Bu yeni başarının sahipleri ne sermayedarlar ne de sıradan işçiler: Bunlar, yeni iş becerileri olan iyi eğitilmişlerdir. Saygınlığın beceriden kaynaklandığı, üniversitede tanışıp yeni bir ortak kimlik geliştiren bir sınıf... Bu sınıf, etnik azınlık ve cinsel yönelim gibi öznitelikleri mağduriyet olarak grup kimliği katına yükselten kendilerine özgü bir ahlak bile geliştirdi. Mağdur gruplara gösterdikleri bu ayırt edici ilgi temelinde, daha az eğitilmişler üzerinde bir ahlaki üstünlük talep etmekte. Kendilerinden yeni bir yönetici sınıf yaratan bu iyi eğitilmişler hem siyasi iktidara hem de birbirlerine her zamankinden daha fazla güveniyor.

Eğitilmişlerin servetleri, ulusal ortalamaları da beraberinde yukarı çekerek bu denli yükseklerde uçarken, az eğitilmişler bugün hem büyük kentlerde hem de ülke çapında alınlarında “beyaz işçi” damgasıyla, bir krizin içinde. Düşüş sendromu, değerli işlerin kaybedilmesiyle başladı. Küreselleşme yarı-nitelikli işlerin büyük bölümünü Asya’ya kaydırды, pek çoğunu ise teknolojik değişim ortadan kaldırdı. İşin kaybedilmesi özellikle iki yaş grubunu sert vurdu: yaşça büyük işçiler ve ilk işlerini bulmaya çalışanlar.

İş kaybı, yaşça büyük işçiler arasında, uyuşturucu ve alkol kullanımına, şiddete ve ailevi yıkımlara yol açtı. Amerika’da, anlamlı bir yaşam sürme algısındaki çöküş, kendisini, üniversiteye gitmemiş beyazların ortalama yaşam süresinde-

ki *düşüş* olarak dışa vuruyor; üstelik tıpta kaydedilen benzeri görülmemiş ilerlemelerin, daha ayrıcalıklı sınıfların ortalama yaşam süresini süratli bir biçimde yükselttiği bir çağda oluyor bu.¹ Avrupa’da sosyal güvenlik ağları ortaya çıkan sonuçların aşırılıklarını bir miktar yumuşattı ama sendrom halihazırda yaygın ve Blackpool gibi en fakir şehirlerde bile ortalama yaşam süresi düşüyor. İşten çıkarılan elli yaş üstü insanlar umutsuzluk içerisinde. Ancak daha az eğitilmiş gençlerin durumu biraz daha iyi. Avrupa’nın büyük bölümünde genç nüfus kitlesel bir işsizlikle karşı karşıya: Şu anda İtalyan gençlerin üçte biri işsiz, bu ölçekte bir iş yetersizliği en son 1930’lu yıllardaki Büyük Buhran’da görülmüştü. Anketler gençlerin eşi görülmemiş bir kötümserlik içinde olduğunu gösteriyor. Gençlerin büyük çoğunluğu, anne babalarından daha düşük bir yaşam standardına sahip olmayı bekliyor. Bu da bir yanılgı değil; kapitalizmin iktisadi performansı son kırk yıldır kötüye gidiyor. 2008-2009 Küresel Finansal Krizi, bunu görünür kıldı; oysa söz konusu kötümserlik 1980’den bu yana yavaş yavaş büyümekteydi. Kapitalizmin esasını oluşturan, herkes için sürekli yükselen yaşam standartları vaadi lekelenmiş durumda; bazıları için yükseliş sürse de diğerleri es geçiliyor. Kapitalizmin simgesel kalbi olan Amerika’da 1980 kuşağının yarısı, anne-babalarının aynı yaşlarına kıyasla daha yoksul.² Kapitalizm onlar için işlemiyor. Teknoloji ve kamu politikalarında 1980’den bu yana kaydedilen muazzam ilerleme hesaba katılırsa, bu başarısızlık fazlasıyla şaşırtıcıdır. Bizzat kendisi kapitalizme bağlı olan bu ilerlemeler, önemli ölçüde daha varlıklı hale gelmeyi *herkes*

için olanaklı kılıyor. Yine de bugün çoğunluk, çocuklarının hayatının kendilerinininkinden daha kötü olacağı kanısında. Amerikalı beyaz işçi sınıfı arasında bu kötümserlik, yüzde 76 gibi şaşkınlık verici bir yükseliş gösteriyor.³ Avrupalılar ise Amerikalılardan bile daha kötümser.

Az eğitilmişlerin bu hoşnutsuzluğunda korku tınıları var; iyi eğitilmişler ile aralarındaki toplumsal ve kültürel mesafenin açıldığını fark ediyorlar. Bu mesafenin açılması ve sosyal yardımların kaymağını alan daha gözde grupların ortaya çıkışıyla, kendilerinin daha az yardım alacağı yönünde bir sonuca varıyorlar. Tam da artış ihtiyacı duydukları bir anda, kendi sosyal güvenlik ağlarının geleceğine olan güvenleri aşmıyor.

Endişe, öfke ve umutsuzluk insanların politik sadakatlerini, devlete ve hatta birbirlerine olan güvenlerini lime lime etti. Daha az eğitilmişlerin başkaldırısı, ABD’de Donald Trump’ın Hillary Clinton’ı bozguna uğratmasının; Birleşik Krallık’ta Brexit (Avrupa Birliği’nden ayrılma) yanlılarının kalma yanlılarını yenmesinin; Fransa’da Marie Le Pen ve Jean-Luc Mélenchon’un isyankar partilerinin, (iktidardaki Sosyalistleri yüzde 10’un altına iteleyip) oyların yüzde 40’ından fazlasını almasına ve Almanya’da iyice küçülen Hristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat koalisyonunun aşırı sağcı AfD’yi (Alternative for Germany: Almanya için Alternatif Partisi) Bundestag’da ana muhalefet partisine dönüştürmesinin merkezinde yer aldı. Eğitim seviyesindeki bu ayrışma, coğrafi ayrışmayla şiddetlendi. Londra ağırlıkla Avrupa Birliği’nde kalmaktan yana oy kullandı; New York ağırlıkla Clin-

ton'a oy verdi. Paris, Le Pen ve Mélenchon'dan; Frankfurt da AfD'den uzak durdu. Radikal muhalefet taşradan geldi. Başkaldırı yaşla bağlantılıydı ama bunu yaşlı-geç kavgasına indirgemek fazla basit olurdu. Hem iş becerileri değer kaybettiği için önem derecesi azalmış yaşlı çalışanlar hem de o sevimsiz iş piyasasına giren gençler aşırı uçlara yöneldi. Fransa'da gençler orantısız bir biçimde yeni görünümlü aşırı sağa oy verdi; Britanya'da ve ABD'de ise orantısız bir biçimde yeni görünümlü aşırı sola...

Doğa boşluğu sevmez, seçmenler de öyle. Olan ile yapılabilir olan arasındaki bu uçurumdan doğan hayal kırıklığı, uçlarda bekleyen iki siyasetçi türüne bir atımlık enerji sağladı: Popülistler ve ideologlar. En son, kapitalizmin yoldan çıktığı 1930'lu yıllarda da aynısı olmuştu. Aldoux Huxley *Brave New World*'de (Cesur Yeni Dünya, 1932), George Orwell ise *Nineteen Eighty-Four*'da (Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, 1949) bu yeni tehlikelere ışık tuttu. Soğuk Savaş'ın 1989'da bitişi, inandırıcı bir beklenti yaratarak bütün bu faciaları geride bıraktığımızı işaret ediyor gibi göründü: "Tarihin sonu"na, kalıcı bir ütopyaya ulaşmıştık. Şu an tersine, tam da kendi distopyamızın o pek inandırıcı beklentisiyle karşı karşıyayız.

Bu yeni endişelere eski ideolojiler tarafından hemen yanıt verildi ve bu da bizi sağ ile solun o bayat ve küfürbaz tartışmalarına geri götürdü. İdeoloji, kolay ahlaki kesinlikler ile çok amaçlı bir analizin o baştan çıkarıcı bileşimini sunarak her türlü soruya kendinden emin cevaplar sağlar. On dokuzuncu yüzyıl Marksizminin dirilen ideolojileri, yirminci

yüzyıl faşizmi ve on yedinci yüzyıl kökten dinciliğinin tümü de toplumları trajediye sürükledi. Bu ideolojiler başarısızlığa uğradığı için taraftarlarının büyük bölümünü kaybetti ve ortada bu dirilişe önderlik edecek çok az siyasi ideolog kaldı. Onlar da ufak tefek, kalıntı örgütlerin üyeleri olan, paranoyak kült psikolojisinden zevk alan ve geçmiş başarısızlıklarla yüzleşme konusunda müthiş bir dar kafalılık sergileyenlerdir. Komünizmin 1989'daki çöküşünden önceki on yıl içinde, kalan Marksistler “*geç kapitalizm*”de yaşadıklarını düşünüyordu. O çöküşün ortak hafızası şu an bir dirilişi destekleyecek kadar geri çekilmiş bulunuyor: Aynı tema üzerine yeni bir kitap bolluğu yaşanıyor.⁴

Bu baştan çıkarıcı ideologlara rakip olan bir başka politikacı türü var; karizmatik popülist. Popülistler en basit ideoloji analizinden kaçınarak, kulağa iki dakikalığına mantıklı gelen çözümlere sığınır. Dolayısıyla stratejileri, bir eğlence dürbünüyle seçmenleri derin düşünmekten alıkoymaktır. Bu maharetlere sahip liderler başka bir ufak havuzdan seçilir: medya ünlüleri.

İdeologlar ve popülistler, bu yeni çatlakların yarattığı endişe ve öfkeden besleniyor ancak bu sorunların üstesinden gelme yetisine sahip değiller. Bu çatlaklar geçmişin tekrarı değil, karmaşık, yeni olgulardır. Ama bu siyasetçiler, o ihtiraslı sahte “reçete”leri uygularken muazzam zararlar verebiliyor. Toplumlarımıza hâlihazırda zarar veren bu süreçlere uygulanabilir çareler var ancak bunlar ne bir ideolojinin ahlaki hırslarından ne de popülizmin rastgele sıçramalarından türetilir; analiz ve kanıta dayanırlar ve bu yüzden

de pragmatizmin o sakin kafası gerekir. Bu kitapta önerilen bütün politikalar pragmatiktir.ⁱⁱ

Yine de hırslı olmakta fayda var ve elinizdeki kitabı biraz da bu hırs dolduruyor. Benim kendi hayatım, toplumlarımızda açılmış olan üç can sıkıcı çatlak üzerinde geçti. Soğukkanlılığımı korumuş olsam da, bu çatlaklar yüreğimi parçaladı.

Yükselen büyük kent ile tükenmiş taşra şehirleri arasındaki bu yeni coğrafi ayrışmayı deneyimledim. Doğduğum kasaba Sheffield, tükenmiş şehirlerin, çelik endüstrisinin *The Full Monty* filminde ölümsüzleştirilmiş olan çöküşünün simgesi haline geldi. Bu trajediyi yaşadım... Komşumuz işsiz kaldı, bir akrabam tuvalet temizleme işi buldu. Bu sırada ben, büyük kentte başarı için tercih edilen bir yer haline gelen Oxford'a taşındım. Artık adresim, konut fiyatlarının gelire oranının bütün ülkede en yüksek olduğu yerdeydi.

Aşırı başarılı aileler ile sefaletе doğru sürüklenen aileler arasındaki beceri ve ahlak ayrışmasını deneyimledim. On dört yaşında kuzenimle her şeyimiz aynıydı. Eğitimsiz ailelerin aynı gün doğmuş, dil okulu kazanmış çocuklarıydık. Onun hayatı, babasının erken ölümüyle raydan çıktı; otorite figüründen yoksun kalmıştı. Yirmili yaşlarına gelmeden anne oldu, bunun beraberinde getirdiği başarısızlık ve aşı-

---

ii. Türkçede her ikisi de genelde “faydacılık” diye bilinse de utilitarianizm ile pragmatizmin tümüyle farklı iki kavram olduğunu belirtmek gerekiyor: İlki, “en yüksek sayıda insan için en yüksek iyi”yi arayan ve bunun “fayda” olduğunu ileri süren bir etik felsefesi, diğeri “doğru”yu arayan ve bunun “işe yaramak” olduğunu ileri süren bir mantık (bilgi) “pratiği”dir. İlkinin “Faydacılık” diye çevirirken, ikincisini “Pragmatizm” olarak bıraktık. Ç.N.

ğılanmalara maruz kaldı. Bu arada benim hayatım dönüşüm basamakları üzerinden atlayarak ilerliyordu: O okuldanⁱⁱⁱ Oxford'da burs noktasına; oradan Oxford, Harvard ve Paris'te kürsüye uzanan başka basamaklar... Öz saygım için bu yeterli olmaz belki diye bir İşçi Partisi hükümeti beni muhafazakâr bir hükümet şövalye nişanı olan CBE'yle^{iv} ödüllendirdi, British Academy'deki meslektaşlarımsa Başkanlık Madalyası'yla. Ayrışma bir kez başladıktan sonra kendi dinamiğiyle ilerliyor. On yedi yaşına geldiklerinde kuzenimin kızları da anne oldu. Benim çocuğum ise on yedi yaşında ülkenin en iyi okullarının birinden burs kazandı.

Nihayet, her birinde rahat içinde yaşadığım ABD, Britanya ve Fransa'dan taşan refah ile mesleğim gereği bulunduğum Afrika'nın umutsuz sefaleti arasındaki küresel ayrışmayı yaşadım. Büyük bölümü Afrikalı olan öğrencilerim mezuniyet sonrası gelecekle ilgili tercihlerinde bu sert karşıtlıkla yüz yüze geldi. Yakın zamanda Sudanlı bir öğrenci, Britanya'da çalışmakta olan bir doktor, Britanya'da kalmak ile Sudan'a

---

iii. Ünlü Britanyalı oyun yazarı Alan Bennett de tıpkı benim gibi az eğitilmiş bir Yorkshire'lı ailenin oğluydu. *The History Boys* (Tarih Olmuş Çocuklar, Ç.N) onun mütevazı kökenlerden Oxford'a uzanan ve benimkine çok benzeyen bu toplumsal statü yükselişinin hikayesini anlatır. Ama o daha revaçta olan Leeds'te büyüdü. Aştığı toplumsal uçurumun altını çizmek için yazdığı bu oyunu kendi memleketinde değil benimkine kurmuştur. İlk Perde'nin sonunda, baş karakter giderek yükselen bir ses tonuyla yaşadığı dezavantajları sıralar: "Boyum kısa, eşcinselim, bir de üstüne Sheffield'liyim!" O değildi ama ben oralıyım. Bennett gerçekten de bu oyunu benim okulumda kurdu: Asıl "Tarih Olmuş Çocuk" benim yani.

iv. CBE (*Commander of the Most Excellent Order of the British Empire*), OBE (*Officer of the Most Excellent Order of the British Empire*) ve MBE (*Member of the Most Excellent Order of the British Empire*) gibi özel onurlar, insanların inanılmaz başarılarını ve ülkeye hizmetlerini takdir etmek için verilir, Ç.N.

geri dönüp başbakanlık ofisinde çalışmak arasında bir tercih yapmak durumunda kaldı. Geri dönmeye karar verdi fakat o bir istisnaydı çünkü Londra'da Sudan'da olduğundan daha fazla Sudanlı doktor var.

Bu üç dehşet verici çatlama sadece üzerinde çalıştığım birer sorun değil; bunlar, hayattaki amacımı tanımlar hale gelen trajediler. Bu kitabı yazma nedenim de bu durumu değiştirme isteğimden doğmuştur.

SOSYAL DEMOKRASİ: ZAFERDEN PASLANIŞA

Sheffield rağbet gören bir şehir değildir fakat sakinleri arasındaki bağları güçlendiren de budur ve bu bağlar, bir zamanlar sağlam bir politik güçtü. Kuzey İngiltere şehirleri, Sana-yi Devrimi'nin öncüleriydi ve sakinleri de bunun getirdiği yeni endişelerle karşılaşan ilk kesimleri oluşturdu. Sheffield gibi şehirlerde topluluklar (komüniteler), doğup büyüdükleri bu yerlere ortak bir bağlılıkları olduğunu fark ederek bu endişelerin üstesinden gelen kooperatif örgütlenmeleri yarattı. Yakın ilişkilerinden yararlanarak karşılıklı fayda üreten örgütlenmeler inşa ettiler. İnşaat kooperatifleri insanlara bir ev satın alacak para biriktirme olanağı sağladı; bir diğeri, Yorkshire'ın bir kasabası olan Halifax, ileride Britanya'nın en büyük bankası olacak yapıyı kurdu. Sigorta kooperatifleri insanların riski hafifletmesini sağladı. Tarımsal işletme ve perakende satış kooperatifleri çiftçilere ve müşterilere büyük şirketler karşısında pazarlık gücü sağladı. Kooperatif hare-

ket, Kuzey İngiltere’de şekil aldığı potadan çıktı ve hızla Avrupa’nın dört bir yanına yayıldı.

Bu kooperatifler bir araya gelerek merkez-sol siyasi partilerin, sosyal demokrat partilerin tabanını oluşturdu. Bir topluluk içindeki karşılıklı fayda, o topluluk bir ulus haline geldikçe çoğaldı. Tıpkı kooperatifler gibi, bu yeni politik program da kullanışlıydı, kökleri sıradan ailelerin hayatlarını kuşatan endişelere uzanıyordu. Savaş sonrası dönemde bu sosyal demokrat partiler Avrupa’nın dört bir yanında iktidara geldi ve bu olanağı, sözü edilen endişelerin üzerine etkili bir biçimde giden bir pragmatik politikalar yelpazesini hayata geçirmek için kullandı. Sağlık hizmetleri, emekli aylıkları, eğitim, işsizlik sigortası yasalaşarak değişen hayatlara dalga dalga aktı. Bu politikaların, siyasi yelpazenin merkez aralığı boyunca kabul görececek denli değerli oldukları ortaya çıktı. Merkez sol ve merkez sağ partiler ardı sıra iktidara geldi ama bu politikalar değişmedi.

Ancak sosyal demokrasi bugün bir politik güç olarak varoluşsal bir kriz içinde. Son on yıl facialarla dolu bir dönem oldu. Bernie Sanders’ın hırpaladığı merkez solda Hillary Clinton, Donald Trump karşısında kaybetti; Blair-Brown liderliğindeki Britanya İşçi Partisi yönetimini Marksistler ele geçirdi. Fransa’da Cumhurbaşkanı Hollande ikinci bir dönem iktidar arayışına bile girmedi ve Sosyalist Parti’nin onun yerine aday gösterdiği Benoît Hamon oyların sadece yüzde sekizini alarak rezil oldu. Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç ve İspanya’daki Sosyal Demokrat partilerin hepsi de sandıkta çöküş yaşadı. Bunun normalde merkez sağ partiler için iyi bir

haber olması gerekirdi ama Britanya ve Amerika'da onlar da partilerinin kontrolünü kaybederken Almanya ve Fransa'da seçmen tabanları çöktü. Peki bütün bunlar neden oldu?

Bunun nedeni, sağ ve sol sosyal demokratların her ikisinin de o kullanışlı karşılıklı fayda ilkesine dayalı kesimlerle bağlarını koparmış, orantısız bir biçimde etkili hale gelmiş ve tümüyle farklı bir halk kesimi olan orta sınıf aydınlar tarafından ele geçirilmiş olmalarıdır.

Bu sol aydınlar, bir on dokuzuncu yüzyıl filozofu olan Jeremy Bentham'ın fikirlerinden etkilendi. Bentham'ın felsefi olan faydacılık, ahlakı içgüdüsel değerlerinden koparır ve onu tek bir akıl ilkesinden elde eder: Bir eylemin ahlaki olup olmadığını "en yüksek sayıda insan için en yüksek mutluluğa" hizmet edip etmediği belirlemelidir. İnsanların içgüdüsel değerleri bu kutsal standarda yetmediği için toplumun devleti yönetmek için ahlaki olarak sağlam teknokratlardan oluşan bir öncüye ihtiyacı vardı. Toplumun bu öncü, ataerkil gardiyanları, Platon'un *Devlet*'indeki gardiyanların güncellenmiş bir versiyonudur. Bentham'ın bir öğrencisi olarak yetişmiş olan John Stuart Mill (faydacılığın kurucusu bir diğer aydın) daha sekiz yaşında, *Devlet*'i, yazıldığı dil olan Eski Yunancadan okuyordu.

Bentham ve Mill ne yazık ki Musa, İsa ve Muhammed'e eş değer bir ahir zaman ahlak peygamberi değil, tuhaf ve asosyal bireylerdi. Bentham o kadar tuhaftı ki şimdilerde bir otistik olduğu ve bir topluluk duygusuna sahip olma yetisi olmadığı düşünülüyor. Mill'in normal olma ihtimali de çok düşüktü. Diğer çocuklardan bilerek uzak dururdu. Muhte-

melen eski Yunancayı içinde yaşadığı toplumdan daha fazla biliyordu. Kökenlerinin bu olduğu hesaba katılırsa, takipçilerinin benimsediği etiğin de biz geri kalanların etiğine bir hayli uzak olması şaşırtıcı değildir.⁵

Bentham'ın bu tuhaf fikirleri iktisat bilimine dahil edilmemiş olsa, hiçbir etki bırakmadan geçip gidecekti. İleride de göreceğimiz gibi iktisat, insan davranışları konusunda faydacı ahlakı olabilecek en uç noktaya götürdü. *İktisadi insan* had safhada bencil ve sonsuz açgözlüdür, kendisinden başka hiç kimseyi düşünmez. Bu insan, iktisadi insan davranışı kuramının temel ilkesi haline geldi. Ancak iktisadın, kamu politikasını değerlendirmek amacıyla bu psikopat bireylerin her birinin sağladığı refah ya da “fayda”yı toplayabileceği bir ölçüye ihtiyacı vardı. Faydacılık, bu aritmetiği destekleyen düşünsel dayanak oldu; “en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğu”, şansa bakın ki standart matematiksel azamileştirme tekniklerine çok uygundu. “Fayda”nın tüketimden kaynaklandığı, her ilave tüketimin faydada giderek azalan bir artış sağladığı varsayıldı. Toplumun toplam tüketim miktarı sabit olsa, faydayı azamiye çıkartmak, tüketimi tam olarak eşitleyen basit bir yeniden gelir bölüşümü meselesi olurdu. Sosyal demokrat iktisatçılar, tüketim “pasta”sının sabit bir büyüklüğü olmadığını ve vergilendirme sebebiyle bireylerin çalışmaktan caymasıyla bu pastanın küçüleceğini fark etti. Bu teşvik meselesini çözmek için “en isabetli vergilendirme” (*optimal taxation*) ve “asil vekil sorunu” (*principal-agent problem*) gibi ileri kuramlar geliştirildi. Yani özünde sosyal demokrat kamu politikaları, bir yandan çalışmadan caydı-

rıcı faktörleri en aza indirirken bir yandan da tüketimin yeniden bölüşümü için vergilendirmeyi kullanmanın sofistike yolları haline geldi.

Çok geçmeden ortaya çıktı ki bireysel “fayda”lardan toplumun refahına dair önermelere giden hiçbir mekanik yol, düşünce tutarlılığının en basit kurallarını bile karşılamıyordu. Meslek erbabı bunu başıyla onayladı ama yine de yapmaya devam etti. Akademiden gelen felsefecilerin çoğu yetersizliklerle dolu olduğu gerekçesiyle faydacılığı terk etti; iktisatçılar bunu görmezden geldi. Faydacılık, şaşırtıcı derecede elverişli görünüyordu. Aslına bakılırsa, kamu politikasına ilişkin pek çok soru için bu gerçekten de yeterince iyidir; eksikliklerin yıkıcı olup olmadığı ise politikaya bağlıdır. “Buraya bir yol inşa edilebilir mi?” gibi alçakgönüllü sorular karşısında bazen eldeki en iyi tekniktir. Ama pek çok daha büyük mesele karşısında umutsuz derecede elverişsiz bir bakış açısıdır.

Faydacı hesap yöntemleriyle donanmış olan iktisat bilimi, kamu politikalarına süratle sızdı. Platon, gardiyanlarını filozof olarak tahayyül etmişti ama onlar genellikle iktisatçıydı. İnsanların psikopat olduğu yönündeki ön kabulleri, kendilerine ahlaksal olarak üstün bir öncü yetkisi atfetmelerine bahane oldu; devletin görevinin faydayı azamiye çıkarmak olduğu yönündeki ön kabulleri ise tüketimin en fazla “ihtiyacı olana” yeniden dağıtımının gerekçesiydi. Sosyal demokrat politikalar, farkına bile varılmadan ve genelde sezilemez bir biçimde bütün yurttaşların karşılıklı yükümlülüklerini inşa etme meselesi olmaktan çıktı.

Bütün bunlar birleşince sonuç zehirli oldu. Tüm ahlaki yükümlülükler devlete bırakıldı, sorumluluk ahlaki açıdan güvenilir öncü tarafından üstlenildi. Yurttaşlar sorumlulukları olan ahlaki aktörler olmaktan çıktı ve rolleri tüketici olmaya indirildi. Sosyal plancılar^v ve onun faydacı öncüsü en iyisini bilirdi; böylelikle toplulukçuluğun (komüniteryanizm) yerini toplumsal ataerkillik aldı.

Bu kendinden emin ataerkillik anlayışının simge örneği, savaş sonrası politikalar oldu. Artan sayıda araba üstgeçitler; artan sayıda insan konut gerektiriyordu. Buna yanıt olarak bütün caddeler ve mahalleler dümdüz edildi, yerine modern görünümlü üst geçitler ve çok katlı kuleler yapıldı. Ama yine de bunu, bizim faydacı öncüyü hayret içinde bırakan güçlü bir tepki izledi. Toplulukları yerle bir etmek, ancak bütün bunlar yoksul bireylerin maddi konut standartlarını yükseltmek açısından önemliyse anlam taşırdı. Ama bu yapılan, insanların hayatlarına fiilen anlam veren toplulukları tehlikeye attı.

Sosyal psikoloji alanında yapılan son araştırmalar bize bu güçlü tepkiyi daha iyi anlama olanağı sağladı. Jonathan Haidt, harika kitabında dünya üzerindeki temel değerleri ölçtü; neredeyse hepimizin bunlardan altısını el üstünde tuttuğumuzu buldu: (Söze) bağlılık, adil olma, özgürlük, hiyerarşi, umursanma ve kutsallık.⁶ Kooperatif hareket tarafından inşa edilen karşılıklı yükümlülükler, bağlılık ve adil olma

---

v. *The social planner*: Bir refah fonksiyonunu azamileştiren ya da Pareto optimuma ulaşılmasını sağlayan seçimleri yapan iyimser karar verici (Black vd. 2009, *A Dictionary of Economics*, 3rd Ed. Oxford University Press). (E.N.)

değerlerine dayalıydı. Toplulukların yerle bir edilmesini temsil eden faydacı öncünün ataerkil yaklaşımı, bu defa da sözün geçen iki değerle birlikte, özgürlüğü ihlal etti; nörobilim destekli sosyal psikoloji alanında yapılan son araştırmalar da bu sosyal plancıların sevgilisi olan modernist tasarımların ortak estetik değerleri ihlal ederek genel refahı azalttığını buldu. Peki öncü, bu yapıp ettiklerinin ahlaki zaaflarını neden fark edemedi? Haidt, bunun yanıtını da verdi: Değerleri alışıldık değildi. Öncü, insanların çoğu tarafından benimsenen altı değer yerine kendi değerlerini sadece ikiyle sınırlamıştı: umursanma ve eşitlik. Sadece değerleri değil, öznelikleri de alışılmışın dışındaydı: Batılı, eğitilmiş, sanayileşmiş, zengin ve gelişmiş; yani kısacası TUHAF.^{vi} Umursanma ve eşitlik, faydacı değerlerdendir: Tuhaf olanın, TUHAF takipçileri... Eğitim, olsa olsa kendimizi başkalarının yerine koymamızı sağlayarak empati yapma yeteneğimizi geliştirir.^{vii} Ama uygulamada, genellikle başarılı olanı sıradan toplulukların endişelerinden uzaklaştırarak tam tersini yapıyor. Meritokratik üstünlüğün özgüveniyle silahlanmış bu öncünün, kendisini, başkalarının değerlerini reddetme yetkisine sahip olan Platon'un gardiyani olarak görmesi zor olmadı. Sanırım Haidt, biraz daha derinlere inse, hiyerarşiyi gösterişli bir biçimde

---

vi. WEIRD: Western, Educated, Industrial, Rich and Developed baş harflerinden, TUHAF, Ç.N.

vii. Pinker (2001) okur-yazarlığın on dokuzuncu yüzyılın ortasındaki kitlesel yayılışının romanlar için kitlesel bir pazar yaratışını harika bir biçimde açıklar. İnsanlar roman okuyarak durumu bir başkasının bakış açısından görmeyi öğreniyordu -bir empati eğitimi- ve Pinker önceleri rağbet gören halkın önünde idam törenlerinin sona erişini bunun sonucu olarak açıklar.

küçümseyen TUHAF'ın, bununla aslında geçmişten miras kalan hiyerarşileri kastettiğini keşfedecekti. Onlar, yeni bir hiyerarşinin kıymetini bilemedi; yeni bir meritokrasi yarattı.

Ataerkilliğe karşı verilen güçlü tepki, 1970'li yıllarda büyüdü. Öncünün, bağlılık ve adil olmanın hor görülmesine karşı saldırıya geçip komüniteryanizmi yeniden inşa etme potansiyeli vardı ama tersine, özgürlüğün hor görülmesine saldırdı ve bireylerin, devlet tarafından *doğal hakları* ellerinden alınarak yapılan ihlallere karşı korunmasını talep etti. Bentham doğal haklar düşüncesini “ayaklı safsata” diyerek reddetmişti ve bence bunda haklıydı. Ancak seçim kazanma mücadelesi veren siyasetçiler, bu yeni hak ilanını kullanışlı buldu. Haklar, tek başına, fazladan harcama vaatlerinden daha ilkeli geliyordu kulağa ve belirli vaatler maliyet ve vergi temelinde sorgulanabilirken; haklar, onları karşılamak için gerekli yükümlülükleri sahne dışında tutuyordu. Kooperatif hareket, hakları yükümlülüklerle sımsıkı bağlamıştı; faydacılar her ikisini de bireylerden kopardı ve devlete kaydırdı. Şimdi serbest piyasa yanlıları (liberterler) bireylerin yükümlülüklerini değil, haklarını yeniden inşa ediyor.

Bireysel haklara verilen bu güç ve hak talebinde bulunan ezilen grupların oluşturduğu yeni bir politik hareket müttefik oldu. Öncülüğünü Afrika kökenli Amerikalıların yaptığı bu hareket, feministler tarafından taklit edildi. Onlar, “Bir toplumun ahlakiliğini, yasalarının en fazla ezilen gruplar yararına tasarlanmış olup olmadığı belirlemelidir.” ilkesiyle Bentham'ın doğal haklar eleştirisine farklı ve kapsayıcı bir bakış açısıyla karşı çıkan John Rawls'u kendi filozofları ola-

rak belirledi. Bu hareketlerin asli gayesi topluma, diğerleriyle eşit temelde katılımdı ve hem Afrika kökenli Amerikalıların hem de kadınların derin bir toplumsal değişim yönünde çok kuvvetli talepleri vardı. İleride göreceğimiz gibi, toplumsal kalıplar kalıcı olmakta direnebilir. Bu yüzden, eşit katılım da kaçınılmaz olarak ayrımcılığa karşı mücadelede bir geçiş evresi gerektirmiştir. Yarım yüzyıl sonra biz hâlâ o geçiş evresindeyiz ama katılım hareketleri olarak başlayan şey, belki de farkında bile olunmadan, bu süreç içinde sertleşerek birbirine muhalif hale gelen farklı grup kimliklerine dönüştü: Düşman bir grup tasavvur edilerek mücadeleye canlılık kazandırıldı.^{viii} Haklar dili, “ataerkil devlete karşı çıkan bireylerin”, “siyasetçiler tarafından periyodik olarak üzerlerine hak yağdırılan seçmenlerin” ve “ayrıcalıklı muamele isteyen yeni mağdurların” dilini de kuşatarak tomurcuklandı. Bu üç ayrı grubun pek ortak bir yanı yoktu ama hepsi de sosyal demokrasinin komüniteryan kökenlerine bağlı kaldığı dönemlerde ulaşılmış olduğu hakların yükümlülüklerle kapsamlı olarak bağdaştırılmasına karşıydı.

Faydacı amaç iktisatçılar, hakların başat olduğu amaç ise hukukçular tarafından teşvik edildi. Bu iki öncü, bazı konular üzerinde anlaştı; bu da onları had safhada güçlü lobiler haline getirdi. Diğer konulardaysa çatıştılar: Rawls ve takipçileri küçük ama ezilen grupları güçlendirecek kimi hakların, geri kalan herkesin durumunu daha yoksul kılacağını ve bu yüzden faydacı ölçüte uymadığını kabul etti. İktisatçı teknokratlar ile hukukçular arasındaki bu yarışta güç dengesi

viii. Faşizm ve Marksizm’in ortak politik stratejisidir bu.

başlarda iktisatçılardan yanaydı: “En yüksek sayıda insana en yüksek refahı” sağlama vaadi, oy peşindeki politikacılara cazip geldi. Ama bu güç dengesi yavaş yavaş yargı gibi bir nükleer silahı elinde tutan hukukçuların lehine döndü.

Bu iki ideoloji giderek artan ölçülerde ayrışsa da her ikisinde de kooperatif harekete yol gösteren fikirlere fazla yer yoktu. Faydacılar da, Rawlscular da serbest piyasa yanlıları kolektif harekete değil, bireye vurgu yaptı ve gerek faydacı iktisatçılar gerek Rawlscu hukukçular ilki gelir, ikincisi dezavantaj temelinde gruplar arası farklılıkları öne çıkardılar. Her ikisi de sosyal demokrat politikaları etkiledi. Faydacı iktisatçılar ihtiyaçları baz alan bir yeniden bölüşüm talep etti; sosyal yardımlar aşamalı olarak “hak” ile “topluma katkı” arasında bir bağ olmayacak şekilde yeniden tasarlandı ve adil olma gibi normal bir insani değer kapı dışarı edildi. Topluma hiçbir katkısı dokunmamış olanlara, katkıda bulunmuşlar üzerinden ayrıcalık sağlandı. Rawlscu hukukçular dezavantajı baz alan bir düzelti talep etti. Örneğin sığınmacı hakları 2008 koalisyon görüşmelerinde Alman Sosyal Demokratlarının birincil önceliği oldu. Parti lideri Martin Schultz, “Ülkenin hâletiruhiyesi nasıl olursa olsun, Almanya uluslararası hukuka uyum sağlamak zorundadır” fikrinde ısrar etti.⁷ O “ülkenin hâletiruhiyesi nasıl olursa olsun” kısmı, ahlaki öncününün klasik ifadesidir; Schultz’u, Bentham da Rawls da alkışlardı... Ancak bir ay içinde bir halk isyanıyla yerinden edildi. Her iki ideoloji de ehil bir öncü tarafından dayatılacak tek bir akıl ilkesini (her ne kadar farklı olsa da) yücelterek karşılıklılık ve hak etme gibi normal ahlaki içgüdüleri

reddeder. Kooperatif hareketi ise tersine o normal ahlaki iç-güdüler üzerinde temellenir: David Hume ve Adam Smith'e kadar giden bir felsefi gelenektir. Jonathan Haidt kendi eserini "Hume'un projesini kaldığı yerden sürdürme yönünde bir ilk adım" olarak görerek aslında onlara olan borcu konusunda açık sözlü davranmıştır.

Sol aydınlar, uygulanabilir bir komüniteryan sosyal demokrasiden vazgeçip faydacı ve Rawlsçu ideolojilere kayarken, merkez sağ partiler de ya nostaljik fikirler kuşağında kemikleşti ya da aynı derecede yanlış yola sapmış aydınların eline geçtiler. Kıta Avrupası'nın Hristiyan Demokratları, örneğin Silvio Berlusconi, Jacques Chirac ve Angela Merkel, çoğunlukla nostalji yolunu seçtiler; İngilizce konuşan ülkelerdeki Muhafazakâr ve Cumhuriyetçi partilerse ideolojiyi tercih etti. Rawls felsefesinin karşısına, Robert Nozick'in, bireylerin, kolektifin çıkarlarını hükümsüz kılan özgürlük haklarının olduğu felsefesi çıkarıldı. Bu fikir, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın politik devriminin düşünsel temelini oluşturan; kamusal düzenleme ve planlama aracılığıyla elde edilebilecek sonuçlardan daha iyisini üreten; sadece rekabet tarafından kısıtlanan kişisel çıkarlar peşinde koşma özgürlüğünü içeren, başını Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman'ın çektiği yeni iktisadi analizle güç birliği yaptı. Sağ ve solun bu yeni ideolojileri, kendilerini birbirlerine taban tabana zıtmış gibi sunsa da bireye yaptıkları vurguda ve meritokrasiye düşkünlüklerinde ortaktı: Solun ahlaki açıdan meritokratik seçkinleri, sağın üretkenlik açısından meritok-

ratik seçkinleriyle yarışa girdi. Solun yıldızları çok iyi oldu, sağınkiler ise çok zengin.^{ix}

Peki sosyal demokrasinin nesi yanlıştı da hem sol hem de sağ ondan vazgeçti? 1950'li ve 60'lı yıllarda zirvedeyken çok da bir yanlışı yoktu. Ama sosyal demokrasi kamu politikalarında egemen düşünsel güç olmuş olsa da kendi döneminin bir ürünüydü. Evrensel hakikatleri açıklamak -bütün ideolojilerin alametifarikası olan iddia- şöyle dursun, kendine özgü koşullar üzerine inşa edildi ve sadece o koşullarda geçerliydi. Koşullar değişince o gösterişli evrenselcilik iddiaları da parça parça oldu. 1970'li yılların sonlarında, ABD ve Britanya'nın hiç olmadığı kadar eşit olduğu bir dönemde bu koşullar çoktan ortadan kalkmış, Reagan ve Thatcher'ı iktidara sürükleyen kitlesel isyan yola çikalı çok olmuştu. Sosyal demokrasi 1945'ten 1970'lere kadar işledi çünkü İkinci Dünya Savaşı süresince birikmiş olan devasa, görünmez ve miktarı ölçülemez bir servetten geçindi: Üstün ve başarılı bir ulusal çaba sayesinde kalıba dökülmüş bir ortak kimlik. Bu servet tükenince ataerkil devlet tarafından kullanılan güç de giderek tatsızlaştı.

Sosyal demokrasinin düşünsel dayanakları da tıpkı toplumsal dayanakları gibi çöktü. O her şeyi bilen Platon'un gardıyanı sosyal plancı, Kamu Tercihi Kuramı isminde yeni bir alanın yükselişiyle birlikte unutulmuş uğurlandı. Bu kuram, kamu politikaları konusundaki kararların genel olarak

---

ix. Buna paralel olarak hem çok iyi hem de çok zengin olan sıra dışı bireyler, örneğin eski dostum George Soros gibiler, her iki tarafın da güvenmediği süper kötüler oldular.

halktan kopuk azizler tarafından değil, bizzat bürokratların da dahil olduğu farklı çıkar gruplarından gelen dengeleyici baskılarla alınıyor olduğunu kabul ediyordu. Plancının sadece kendi çıkarını düşünmeyeceğine ancak, tıpkı savaş döneminde olduğu gibi, karar vericiler bir ulusal çıkar tutkusuyla doluyken bel bağlanabilirdi. Faydacılık, felsefe alanında hâlâ küçük bir taraftar grubuna sahip ama yıpratıcı eleştiriler de birikmiş bulunuyor.⁸ Haidt gibi toplumsal psikologlar, faydacı değerlerin evrensel doğrulara çok uzak olduğunu gözler önüne sererek bu eleştirileri daha da pekiştirdi. İnsanların ezici çoğunluğu faydacı iktisatta tasvir edilen o bencil budalalardan değil; tersine, onlar sadece sorumluluğa değil, adil olmaya, bağlılığa, serbestîye, kutsallığa ve hiyerarşiye de değer veren insanlar. Sosyal demokrat öncüden daha *bencil* değiller, daha gelişkinler.

Sağın bu yeni serbest piyasacı (libertarianism) yaklaşımının beklenenden daha yıkıcı ve daha az verimli olduğu ortaya çıkınca sol, iktidara geri döndü ama komüniteryanizme dönmedi. Şimdiyse, yeni ideologların kontrolü altındaydı. Bu yeni öncü, büyük ihtimalle farkına bile varılmadan komüniteryenleri yerinden etti. Ama sıradan aileler, yalnızca komünitelerinden ayrılmış olduklarından değil, öncü tarafından tercih edilen politikalar zarar verdiğinden ve toplum tarafından beğenilmediğinden bunu fark etti. Onlar devleti, işlerin çok iyi gittiği büyük kentten yönetiyordu ve en muhtaç durumda olduğunu düşündükleri gruplara, “mağdurlara” yardımı hedefliyorlardı. Yeni endişeler, mutlak ve göreceli olarak durumları şimdi daha fazla revaçta olan “mağdur”

gruplara göre kötüleşiyor olmasına rağmen, çoğunlukla bu yeni mağduriyet şartlarını yeterince sağlayamayan insanları vuruyordu. “Mağdur” statüsünün doğal bir sonucu, bu gruba girenlerin içinde buldukları durumdan hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacaklarıydı. İşçi sınıfı mağdur olma şartlarından bazılarını karşıladığı zaman bile bu onlara sadece biraz daha fazla tüketim hakkı sağlıyordu: Faydacı yeniden bölüşümün odaklandığı nokta buydu. Yükümlülüklerin yerine getirilmesinden doğan aidiyet, hak ediş, itibar ve saygı görme gibi kavramlar onlara o kadar yabancıydı ki, profesyonel söylemlerinde zerre kadar yer almamıştı. Ama mağdur statüsü genelde beyaz işçi sınıflardan esirgendi: İşte size *National Review*’dan, bu sınıfın düşen ortalama yaşam süresi üzerine kusursuz bir TUHAF’lık örneği: “Ölmeyi hak ediyorlar”.⁹ Belli ki bütün mağdurlar eşit ama bazıları diğerlerinden daha eşit.

Bir trajedi yaşıyoruz. Benim kuşağım, komüniteryan sosyal demokrasiden yararlanan kapitalizmin çok önemli kazanımlarına tanık oldu. Bu yeni öncü ise sosyal demokrasi gasp ederek kendi ahlakını ve önceliklerini getirdi. Yeni iktisadi güçlerin yıkıcı yan etkileri toplumlarımızı vururken bu yeni etiğin yetersizlikleri de acımasızca ortaya çıkmış durumda. Sözü edilen yeni ideolojiler tarafından yönetilen kapitalizmin mevcut başarısızlıkları yerini aldıkları ideolojinin başarıları kadar apaçık. Şimdi yanlıştan dönme, hataların nasıl düzeltilebileceğine bakma zamanı.